

ОБ'ЄКТИВНЕ ТА СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Розглянуто наукові позиції щодо розуміння суб'єктивного цивільного права в сучасних умовах побудови системи цивільного права, на приватноправових засадах, вплив правового регулювання на суб'єктивне цивільне право. Виявлено особливості об'єктивного та суб'єктивного цивільного права, проведено критичний аналіз поглядів науковців, розкрито основні тенденції, що впливають на розвиток суб'єктивного цивільного права, приділено увагу формуванню суб'єктивного цивільного права як правової категорії.

Рассмотрены научные позиции относительно понимания субъективного гражданского права в современных условиях построения системы гражданского права на частноправовых началах, влияния правового регулирования на субъективное гражданское право. Выявлены особенности объективного и субъективного гражданского права, проведен критический анализ научных взглядов, выявлены основные тенденции, влияющие на развитие субъективного гражданского права, уделено внимание формированию субъективного гражданского права как категории.

Scientific positions concerning understanding of subjective civil law in modern conditions of civil law system formation on private-law basis, influence of legal regulation on subjective civil law are considered. Peculiarities of objective and subjective civil law are exposed. Critical analysis of scientific views is made. The main trends that influence on development of subjective civil law are exposed. Attention is paid to the formation of subjective civil law as a category.

Суб'єктивне цивільне право традиційно відіграє важливу роль. Втім, не можна не відзначити впливу об'єктивного права на здійснення суб'єктивних цивільних прав. Так, надання можливостей фізичним особам набувати у власність земельні ділянки, скасування відповідних обмежень у законі дозволило надати реального втілення переходу земель у приватну власність через здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Конституція України (ст. 3) встановила, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, адже додержанню прав людини у правовій державі відводиться чільне місце. Оскільки цивільне право розвивається на приватноправових засадах, то значення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб важко переоцінити. У наш час вони починають встановлюватися на основі ідеї

досягнення юридичної рівноваги між правами та ускладненнями у їх здійсненні, де суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин забезпечуються їхніми юридичними обов'язками перед суспільством та іншими учасниками правовідносин.

Отже, важливим науковим завданням, що постає на сучасному етапі розвитку цивільного права, є визначення взаємодії та взаємодоповнення об'єктивного і суб'єктивного цивільного права.

Існує доволі багато досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми визначення суб'єктивного цивільного права як правової категорії. С. М. Братусь сформулював поняття суб'єктивного цивільного права [1, с. 33]. Втім, воно потребує кореляції, оскільки за радянських часів, коли було сформульоване це поняття, закон визначав міру можливої поведінки особи, а нині можливою є будь-яка поведінка, крім прямо забороненої. В. П. Грибанов висвітлив проблеми здійснення та захисту цивільних прав. Він розробив принципи здійснення цивільних прав, визначив необхідність їх охорони [2]. А. Г. Повзнер зробив спробу визначити види суб'єктивних цивільних прав [3]. Здійсненню суб'єктивних цивільних прав як елемента механізму правового регулювання присвятила свою працю Н. І. Мірошникова [4]. Межі здійснення суб'єктивних прав серед сучасних українських цивілістів досліджував М. О. Стефанчук [5]. Вказані вчені так чи інакше торкалися проблем взаємодії об'єктивного та суб'єктивного цивільного права.

Утім, вказані публікації відображають різні періоди розвитку нашого права – від радянських часів донині. Досі наразі не склалося єдиної позиції щодо розуміння суб'єктивного цивільного права в сучасних умовах побудови цивільного права на приватноправових засадах, коли було усунуто практику необґрунтованого адміністративного втручання в цивільні відносини (пропорційний розвиток усіх форм власності, свобода договору без втручання у її здійснення через адміністративні акти). Вплив правового регулювання на суб'єктивне цивільне право таким чином залишається недослідженим.

Отже, метою цієї статті є виявлення особливостей об'єктивного та суб'єктивного цивільного права в умовах побудови цивільного права на приватноправових засадах. Завданнями, що постають у зв'язку з цим, є визначення існуючих наукових поглядів на об'єктивне та суб'єктивне цивільне право, їх критичний аналіз, з'ясування основних тенденцій, що впливають на розвиток уявлень про суб'єктивне цивільне право, визначення істотних моментів і виявлення складових елементів, що формують суб'єктивне цивільне право як правову категорію.

Слід відзначити, що раніше поняття об'єктивних та суб'єктивних цивільних прав майже протиставлялися одне одному. Так, прихильники нормативістського напрямку на межі XIX і XX ст. висловлювалися в тому сенсі, що суб'єктивне та об'єктивне право є поняттями, які не співвідносяться, оскільки об'єктивне право може існувати без суб'єктивного, тоді як суб'єктивне право без об'єктивного існувати не може [6, с. 615]. Отже, об'єктивні та суб'єктивні цивільні права відрізняли головним чином виходячи з того, що перші виражають волю держави, другі – волевиявлення особи. Проте тут слід виходити з того, що об'єктивне право передбачає або навіть моделює суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин на загальному та спеціальних (інституціональних) рівнях. Як зазначає М. О. Стефанчук, правова норма містить у собі модель відповідних правовідносин [5, с. 33].

За радянських часів існувало дві протилежні концепції, одна з яких вказувала на об'єктивне право як сукупність норм, що виражали волю панівного класу [7, с. 38–39], інша визначала об'єктивне право як сукупність норм і врегульованих ними правовідносин [8, с. 17–20]. Останній підхід сполучив в об'єктивному праві норми права і правовідносини, а як відомо, складовою останніх є суб'єктивні цивільні права. Слід відзначити, що в сучасних нормах простежується зближення суб'єктивного та об'єктивного цивільного права. Адже держава прагне максимально розвивати права фізичних осіб, а останні через правосвідомість розуміють необхідність правового регулювання. Об'єктивні цивільні права та суб'єктивні права не породжують таким чином антагонізмів.

Із розвитком права більш чітко простежуються виважені підходи науковців щодо нерозривного взаємозв'язку правових категорій об'єктивного та суб'єктивного права. Цей об'єднуючий підхід має підґрунтя в тому, що зведення права лише до норм є таким, що суперечить реальній дійсності. Об'єктивне право завжди існує в єдності із суб'єктивними правами [9, с. 28] чи містить у собі суб'єктивне право через його визначення для учасників правовідносин. У літературі також зазначено, що під час розгляду суб'єктивного цивільного права слід звернути увагу на те, що, попри свою зовнішню єдність, внутрішньо воно має власну структуру і складається із сукупності юридичних можливостей, наданих суб'єкту правовою нормою [5, с. 13]. Цей підхід пов'язує нормативне регулювання з врегульованими правовідносинами, адже правовідносини не можуть існувати поза нормами права. Правова регламентація пронизує суспільні правовідносини, що виникають між суб'єктами цивільного права. Ці відносини реалізуються на основі норм актів цивільного

законодавства. Навіть існуюча диспозитивність зумовлена можливістю її здійснення, регламентованою законом (ст. 3 ЦК України). Отже, як правовідносини в цілому, так і їхній елемент – суб'єктивне цивільне право – не можуть здійснюватися без правового регулювання, що дозволяє говорити про взаємозв'язок суб'єктивного та об'єктивного цивільного права. Це вказує на тісний зв'язок між проблемами правового регулювання, правовідносинами, що виникають між особами, та здійсненням ними суб'єктивних цивільних прав.

Д. М. Чечот зазначав, що об'єктивне право існує незалежно від того, чи виникли на його основі суб'єктивні права або обов'язки в окремих осіб [10, с. 8]. Тут ідеться про співвідношення визначеного у нормі права та існуючого у відносинах між особами, що не завжди збігається. Так, норма права може виявитися недієвою, коли вона не враховує реально існуючих суспільних відносин. Як відзначає М. О. Стефанчук, деякі правові норми надають особі конкретні права, але не містять (або містять недосконалий) механізм їх здійснення, тому виникає своєрідний правовий вакуум, коли особа юридично наділена правом, але фактично не може його здійснювати, що, по суті, означає лише декларативний характер проголошеного права [5, с. 54]. Утім, правовідносини виникають і суб'єктивне цивільне право здійснюється на основі правового регулювання, яке має спиратися на ефективний механізм, що забезпечує реальне, а не декларативне здійснення суб'єктивного права.

Для того щоб з'ясувати існуючі взаємозв'язки всередині суб'єктивного цивільного права, слід визначити його зміст, який, за висловом О. С. Іоффе, полягає в тому, що належить чи заборонено робити зобов'язаній особі [11, с. 49]. Це визначення виходить із правових приписів і заборон, які окреслюють можливості здійснення суб'єктивного цивільного права через поведінку зобов'язаної особи. Н. І. Мірошникова, визначаючи зміст суб'єктивного цивільного права, вказує, що його складають можливості, передбачені відповідною правовою нормою [4, с. 7]. Втім, у сучасних умовах вихідна посилка – особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом, – неодмінно впливає на здійснення суб'єктивного права, що сьогодні реалізується не стільки через можливості, передбачені правовими нормами, скільки через можливості, які прямо не заборонені правовою нормою. Зокрема, згідно зі ст. 13 ЦК України особа зобов'язана під час реалізації суб'єктивних цивільних прав утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині, додержуватися моральних засад суспільства тощо. Враховуючи ці загальні

заборони, особа під час здійснення суб'єктивного цивільного права загалом має право вчиняти дії на свій розсуд.

Правильним щодо змісту суб'єктивного цивільного права видається підхід Ю. К. Толстого, який відносив до нього забезпечення уповноваженій особі певної поведінки іншої особи; поведінку, дозволену уповноваженій особі; сукупність прав та обов'язків [12, с. 35]. Тим більше, що ст. 12–14 ЦК України цілком вкладаються в цю теоретичну модель, оскільки враховують як здійснення цивільних прав, так і виконання цивільних обов'язків.

Під час реалізації суб'єктивних цивільних прав відбувається перетворення можливості особи діяти певним чином на конкретні права та обов'язки, що втілюються в окремих правовідносинах, які виникають між суб'єктами цивільного права. Тому суб'єктивне цивільне право нерозривно пов'язане із забезпеченням законом можливостей його **здійснення**. Цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не лише в його наявності, а в можливості здійснення цього суб'єктивного права [4, с. 11]. Б. В. Дукальський під здійсненням суб'єктивного цивільного права розуміє здійснення уповноваженою особою наданих їй суб'єктивним правом юридичних чи фактичних можливостей [13, с. 6], а Н. І. Мірошникова – виконання суб'єктами права передбачених законом можливостей, що створюють зміст суб'єктивного цивільного права для задоволення певних потреб [4, с. 24]. Отже, потреби фізичних осіб у матеріальних благах задовольняються через можливості, які виявляються саме під час здійснення суб'єктивного цивільного права. Можна стверджувати, що для задоволення цих потреб саме й здійснюється суб'єктивне цивільне право, у зазначеному полягає його сенс.

Відповідно, норми цивільного права не лише мають наділяти осіб суб'єктивними правами, але й забезпечувати здійснення цих прав. У певних випадках для забезпечення можливості здійснення суб'єктивного цивільного права однією особою в нормі права має вміщуватися обмеження прав іншої особи, що забезпечує здійснення права першою.

Так, сервітут визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном (ч. 1 ст. 403 ЦК України). Задля здійснення прав сервітуарія норма закону (ст. 396 ЦК України) наділяє його правом на захист цього права, в тому числі й від власника майна, що забезпечує можливість сервітуарію здійснювати своє право, а власнику визначає необхідність утриматися від порушення прав сервітуарія, що здійснюються ним належним чином. При цьому сервітут не позбавляє власника права володіння, користування та розпорядження майном (ч. 5 ст. 403 ЦК України). Наведена правова конструкція є практично ідеальною з точки зору її побудови,

оскільки законом тут цілком забезпечено можливість здійснення прав як сервітуарієм, так і власником нерухомості, та через юридичні механізми пропорційно обмежено права власника щодо втручання у здійснення прав сервітуарія і чітко визначено можливість захисту прав сервітуарія та власника відповідно до положень гл. 29 ЦК України.

На жаль, не завжди здійснення суб'єктивного цивільного права чітко визначається законом. Невирішеним, наприклад, залишається питання про порядок відмови від права власності на тварин [5, с. 43], хоч у цілому відмова від права власності передбачена у ЦК України. У літературі слушно зазначається, що ефективні механізми здійснення суб'єктивного цивільного права повинні бути чітко передбачені в нормах об'єктивного права, а тому необхідно, щоб цивільне законодавство України було достатньо збалансованим і не утворювало колізій, прогалин чи інших утруднень у застосуванні його положень [5, с. 32].

Під час здійснення суб'єктивного цивільного права, як зазначає Н. І. Мірошникова, неодмінно відбувається правозастосування, що організує здійснення цивільних прав, і втілюється в житті диспозиція правової норми. Застосування права веде до нормального здійснення цивільного права [4, с. 13]. Отже, здійснення цивільних прав, хоч і належить до суб'єктивного права, ґрунтується на об'єктивному праві, оскільки здійснення суб'єктивного цивільного права відбувається з урахуванням норм об'єктивного права, і лише в такому випадку можна говорити про правомірне здійснення суб'єктивних цивільних прав. Більше того, механізм здійснення суб'єктивних цивільних прав включає засоби та умови, що забезпечують здійснення передбачених цивільним законом можливостей.

Отже, можемо зробити наступні висновки:

1. Об'єктивне право впливає на розвиток і можливості здійснення суб'єктивного цивільного права. За сучасних умов спостерігається розвиток права приватної власності (можливість одержання у власність засобів виробництва, земельних ділянок, іншого майна), що відбувся через принципово інший підхід: відміну відповідних обмежень, що існували у радянському законодавстві. Згідно з ідеєю розвитку прав людини, проголошеною в Конституції України, цивільне право позбулося необґрунтованих обмежень майнових прав фізичних осіб.

2. Законодавство може впливати на здійснення суб'єктивних цивільних прав, у певних випадках обмежуючи їх здійснення. Адже може виникати загальнокорисна, що має підкріплюватися волею держави, потреба у стримуванні особи діяти на її власний розсуд через необхідність додержання прав інших осіб, наділених суб'єктивними цивільними правами, та через потребу у врахуванні важливих суспільних інтересів.

Список літератури: 1. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав / С. Н. Братусь // Сов. государство и право. – 1949. – № 8. – С. 30–34. 2. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – 411 с. 3. Повзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А. Г. Повзнер ; Всесоюз. ин-т юрид. наук. – М., 1961. – 16 с. 4. Мирошникова Н. И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав / Н. И. Мирошникова. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1989. – 84 с. 5. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. – 201 с. 6. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Изд. Бр. Башматовых, 1910. – Вып. 1. – 839 с. 7. Мицкевич А. В. К вопросу о понятии права / А. В. Мицкевич, И. Е. Фарбер // Сов. государство и право. – 1957. – № 1. – С. 38–39. 8. Пионтковский А. А. Некоторые вопросы общей теории государства и права / А. А. Пионтковский // Сов. государство и право. – 1956. – № 1. – С. 17–20. 9. Пионтковский А. А. К вопросу о взаимоотношении субъективного и объективного права / А. А. Пионтковский // Сов. государство и право. – 1958. – № 5. – С. 26–30. 10. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 72 с. 11. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. – 143 с. 12. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1959. – 88 с. 13. Дукальский Б. В. Пределы осуществления права личной собственности в СССР : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Б. В. Дукальский. – М. : ВНИИ сов. законодательства, 1972. – 20 с.

Надійшла до редколегії 26.04.2010